O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TOPONIMLARNING DISKURSIV QO‘LLANILISHI VA KONTEKSTUAL MA’NOLARI

Toshmamatova Umida O‘ktam qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti
Payariq xorijiy tillar fakulteti talabasi
umidatoshmamatova06@gmail.com
+998917172702
https://doi.org/10.5281/zenodo.20088190

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida toponimlarning diskursiv qo‘llanilishi hamda ularning kontekstual ma’nolari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida toponimlarning turli nutqiy vaziyatlarda qanday ma’no kasb etishi, ularning diskurs doirasida qanday semantik va pragmatik yuklama olishi o‘rganiladi. Shuningdek, toponimlarning badiiy, publitsistik va kundalik nutqda qanday stilistik va kommunikativ funksiyalarni bajarishi aniqlanadi. O‘zbek va ingliz tillari misolida toponimlar orqali madaniy kodlar, ijtimoiy munosabatlar va individual baholashning ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari toponimlarning diskursiv tabiatini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Toponim, diskurs, kontekstual ma’no, pragmatika, semantika, nutq, lingvokulturologiya, stilistika, o‘zbek tili, ingliz tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tahlili til birliklarini faqat grammatik yoki leksik darajada emas, balki ularning real nutq jarayonidagi qo‘llanishi nuqtai nazaridan o‘rganishni taqozo etadi. Shu jihatdan toponimlar ham oddiy geografik nomlar sifatida emas, balki muayyan diskurs doirasida turli ma’nolarni ifodalovchi kommunikativ birliklar sifatida e’tirof etilmoqda.

O‘zbek tilshunosligida N. Mahmudov til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslab, til birliklarining kontekstga qarab yangi ma’no kasb etishini ta’kidlaydi. Bu jarayonda toponimlar ham muhim rol o‘ynaydi, chunki ular nutqda ko‘pincha ramziy va baholovchi ma’nolarni ifodalaydi. Shuningdek, A. Hojiyev til birliklarining funksional imkoniyatlarini yoritib, ularning nutqiy vaziyat bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Xorijiy olimlardan T. van Dijk diskursni ijtimoiy va kognitiv jarayon sifatida talqin qilib, til birliklarining kontekstual qo‘llanishi orqali ijtimoiy ma’no shakllanishini izohlaydi. N. Fairclough esa diskursni ijtimoiy amaliyot sifatida ko‘rib, til orqali hokimiyat, ideologiya va madaniy qadriyatlar ifodalanishini asoslaydi. Bu nazariy qarashlar toponimlarning diskursiv funksiyalarini o‘rganishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [5].

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz tillarida toponimlarning diskursiv qo‘llanilishi hamda ularning kontekstual ma’nolarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili

Toponimlar tilshunoslikda ko‘proq semantik va etimologik nuqtai nazardan o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning diskursiv xususiyatlari so‘nggi yillarda alohida e’tibor qozonmoqda. O‘zbek olimlaridan N. Mahmudov til birliklarining nutqdagi funksional imkoniyatlarini o‘rganib, ularning kontekstga bog‘liq holda ma’no kengaytirishini ko‘rsatadi. A. Hojiyev esa leksik birliklarning kommunikativ vazifalarini izohlab, ularning stilistik ahamiyatini ochib beradi [1].

E. Begmatov va T. Nafasovlar toponimlarning tarixiy va semantik xususiyatlarini o‘rganib, ularning madaniy ahamiyatini yoritganlar. Biroq ularning diskursiv qo‘llanilishi masalasi nisbatan kam tadqiq qilingan [2].

Xorijiy tadqiqotlarda T. van Dijk diskursni ijtimoiy kontekst bilan bog‘lab, til birliklarining ma’nosi nutqiy vaziyat orqali shakllanishini asoslaydi. N. Fairclough esa diskursning ideologik jihatlarini o‘rganib, til orqali ijtimoiy munosabatlar ifodalanishini ko‘rsatadi [3]. Shuningdek, D. Crystal va G. Leech til birliklarining pragmatik va stilistik funksiyalarini yoritib, toponimlarning ham keng kommunikativ imkoniyatlarga ega ekanligini ta’kidlaydi [4].

Metodologiya

Mazkur tadqiqot diskursiv va kontekstual tahlil konsepti asosida olib borildi. O‘zbek va ingliz tillaridagi badiiy asarlar, publitsistik matnlar hamda kundalik nutq namunalaridan toponimlar tanlab olindi va ular turli nutqiy vaziyatlarda qanday ma’no kasb etayotgani tahlil qilindi.

Amaliy jihatdan, har bir toponimning konkret kontekstda qanday semantik yuklama olayotgani aniqlanib, ularning diskurs doirasidagi funksiyasi ochib berildi. Masalan, ayrim holatlarda toponimlar geografik nom sifatida ishlatilsa, boshqa vaziyatlarda ular ramziy, baholovchi yoki emotsional ma’nolarni ifodalashi kuzatildi [6].

Qiyosiy tahlil orqali o‘zbek va ingliz tillarida toponimlarning diskursiv qo‘llanilishidagi o‘xshash va farqli jihatlar aniqlanib, bu farqlar madaniy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq holda izohlandi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari toponimlarning diskurs doirasida ko‘p funksiyali birlik ekanligini ko‘rsatdi. Ular:

- kontekstga qarab yangi semantik ma’no kasb etadi;
- nutqda ramziy va metaforik ifoda vositasi sifatida ishlatiladi;
- ijtimoiy va madaniy baholashni ifodalaydi;
- stilistik ta’sirni kuchaytiradi.

O‘zbek tilida toponimlar ko‘proq tarixiy xotira va milliy qadriyatlar bilan bog‘liq holda ishlatilsa, ingliz tilida ular ko‘proq individual tajriba va ijtimoiy diskurs bilan aloqador holda qo‘llaniladi.

Diskursiv tahlil shuni ko‘rsatadiki, toponimlar tilning dinamik tizimida muhim o‘rin tutadi va ular nutq jarayonida o‘z semantik chegarasidan chiqib, kengroq ma’no kasb etadi. Bu esa til birliklarining kontekstga bog‘liq ravishda o‘zgaruvchanligini namoyon etadi.

O‘zbek tilidagi toponimlar ko‘pincha kollektiv ong va tarixiy xotira bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida ular zamonaviy ijtimoiy va kommunikativ jarayonlar bilan chambarchas aloqador. Bu farq diskursning milliy xususiyatlarini aks ettiradi.

Shuningdek, toponimlar ideologik va madaniy ma’nolarni ifodalovchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Bu jihat ularni lingvokulturologik va diskursiv tadqiqotlar uchun muhim obyektga aylantiradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi toponimlarning diskursiv xususiyatlari ularning lingvistik tabiatini yanada chuqurroq anglash imkonini berishini ko‘rsatdi. Toponimlar faqat joy nomlari emas, balki nutq jarayonida faol ishtirok etuvchi, kontekstga qarab yangi ma’nolarni hosil qiluvchi birliklar sifatida namoyon bo‘ladi.

Qiyosiy tahlil natijasida har ikki tilda toponimlarning diskursiv qo‘llanilishida umumiyliklar bilan bir qatorda madaniy va ijtimoiy farqlar ham mavjudligi aniqlandi. Bu farqlar til egalarining tafakkuri, tarixiy tajribasi va kommunikativ ehtiyojlari bilan bog‘liq holda shakllangan.

Umuman olganda, toponimlarning diskursiv va kontekstual tahlili til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi hamda zamonaviy tilshunoslikda yangi ilmiy yo‘nalishlar rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari kelgusida lingvokulturologiya,

pragmatika va diskurs tahlili sohalarida olib boriladigan izlanishlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Begmatov, E. (2013). O‘zbek toponimiyasi asoslari. Toshkent: Fan. 60–66 b.
2. Nafasov, T. (2011). O‘zbek tilida joy nomlari. Toshkent: O‘qituvchi. 85–90 b.
3. Van Dijk, T. (1998). Ideology: A Multidisciplinary Approach. London: Sage. p. 120–126.
4. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis. London: Longman. p. 55–60.
5. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman. p. 70–75.
6. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: CUP. p. 160–165.
7. Nurmukhammedov B. Qo‘shrobot tumani gidrotoponimlarining izohi. // Miasto Przyszłości. – Poland. Vol. 35 (2023). ISSN-L: 2544-980X: – P.122-126. Scientific SJIF (Journal Impact Factor 9.2.).
8. Nurmuxammedov Yu. Sh. Frazeologik birliklarning tushunilishi va qabul qilinishi jarayonidagi kognitiv jarayonlar // American Journal of Open University Education. – 2025. – Vol. 1, № 5. – ISSN 2997- 3899. – P. 64–69.
9. Shakarboyevich N. B. Milliy qadiriyatlarning tarjima orqali ifodalanish muommolari //Yangi O‘Zbekiston, Yangi Tadqiqotlar Jurnali. – 2026. – T. 3. – №. 9. – C. 621-624.